

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАДБИРЛАРИ ТИЗИМИНИНГ ГЕНЕЗИСИ ВА РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Рахимхўжаев Рустам Нишонхўжаевич

ИИБ Академияси

**Тезкор-қидирув фаолияти
кафедраси бошлиғи**

Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни билан ҳуқуқни қўлловчига ваколат сифатида берилган тезкор-қидирув тадбирлари тезкор-қидирув фаолиятининг етарли даражада самарали функционал-ҳуқуқий инструментиدير. Шунинг эътирофи этиш керак-ки, унинг (инструментнинг) синтези ва “қуролланиш”га қабул қилиниши 2012 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни қабул қилиниши билан бир вақтда эмас, балки анча олдин – давлат, жамият ва қидирувнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва аста секин ривожланиши даврида, замонавий тезкор-қидирув фаолиятининг прототипи ва бир вақтнинг ўзида давлат тузилишининг зарурий талаби сифатида содир бўлган¹.

Бизга маълумки жиноят-процессуал ва тезкор-қидирув инструментларининг ягона келиб чиқиши, бошланғич умумийлиги ва босқичма-босқич функционал-ҳуқуқий бўлиниши ёки бошқача қилиб айтганда, чегараси қайд этилган² бўлиб, бу қараш ҳуқуқшунос олимларнинг тадқиқот натижалари ва доктринал позицияларига мос келади³.

¹ *Рахимхўжаев Р.Н.* ички ишлар органлари томонидан тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишни ҳуқуқий таъминлашни такомиллаштириш: Юрид. фан. бўйича фал. д-ри (PhD) дис.– Т., 2018. – 40-б.

² *Тамбовцев А.И.* Негласный потенциал уголовно-процессуального законодательства России // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2018. № 2 (78). С. 173; *Тамбовцев А.И., Павличенко Н.В.* Оперативно-разыскная деятельность и уголовный процесс: вопросы сближения и взаимопроникновения // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2019. № 2 (49). С. 9–14.

³ *Мухаметшин Ф.Б.* Организационно-правовые основы становления и развития институтов обвинения и защиты в судопроизводстве России (IX–начало XX века): дис. ... д-ра. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 360 с.; *Амлеева Т.Ю.* История уголовного судопроизводства России (IX–XIX вв): дис. ... д-ра. юрид. наук. Москва: Московский Государственный институт международных отношений, 2009. 457 с.; *Захарцев С.И.* Теория и правовая регламентация оперативно-розыскных мероприятий: дис. ... д-ра. юрид. наук. Санкт-Петербург: СПбУ МВД России, 2004. 397 с.; *Шахматов А.В.* Агентурная работа в оперативно-розыскной

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

Соҳа олимларнинг аксарияти ахборотни олиш, текшириш ва исботлашнинг процессуал ва тезкор-қидирув инструментлари дастлаб генезиси ягона бўлган ва умумий пировард мақсадга йўналтирилган бўлса-да, аста-секин ривожланиб, алоҳида ажралиб чиққан, маълум вақтгача эса ҳатто қонуний равишда “қутбли” бўлган деган ягона позицияга эга. Бу масала илгари бир неча марта, аниқ мақсадга йўналтирилган ва чуқур ўрганилган, у бир қатор илмий ишларда батафсил кўриб чиқилган ва тадқиқот доирасидан четга чиққанлиги сабабли қисман ёритилган⁴.

Жамият ва давлатнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши даврида давлат функцияларининг ҳарбий, ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, суд ва жиноят-ижроия турларидаги фаолиятнинг умумий ва билиш, хусусан, инструментларнинг субъектив, функционал ва ҳуқуқий⁵ бирлиги ушбу давлат институтлари ривожланишнинг бошланишида яхлитлиги ва бўлинмаслиги билан боғлиқ эди. Кўрсатилган йўналишлар ҳар бирининг кейинги мустақил шаклланиши ва ривожланиши қонуний равишда аста-секин, аммо муқаррар равишда шаклланишига, автоном эволюциясига ва худди шундай аста-секинлик билан маълумот олишнинг дастлабки умумий усуллариининг тор идоравий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган алоҳида ихтисослаштирилган инструментларга айланишига олиб келди.

Процессуал инструментлар шахснинг жиноятга алоқадорлиги ва унинг айбини ҳужжатлар билан тасдиқлаган, стандарт тарзда бажарилган ва шаблон шаклида расмийлаштирилган потенциал далиллар бўлган моддий ва номоддий изларни топиш, олиш ва текшириш фактлари орқали исботлашни таъминлайдиган бир хилдаги унификацияланган тартиблар ва шаклларни ишлаб чиқиш йўли билан ривожланди.

деятельности (историко-правовое исследование российского опыта): дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург: СПбУ МВД России, 2005. 438 с.; и др.

⁴ Тамбовцев А.И., Павличенко Н.В. Эволюция оперативно-розыскных мероприятий: монография /— Москва: Академия управления МВД России, 2021. — С 11.

⁵ Шартли равишда қадимги давр давлат арбобларининг (*доҳийлар, князлар, подишолар ва бошқалар*) давлатнинг ҳарбий, ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, суд ва жиноят-ижроия фаолиятини дастлаб ибтидоий ва вақт ўтиши билан ривожланиб бораётган норматив тартибга солишга бўлган илк уринишларини ҳуқуқий деб ҳисоблаш мумкин (*бизнинг фикримизча*).

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

Процессуал усулларнинг афзаллиги уларнинг қонун даражасида қатъий тартибга солиниши ва далиллар билан таъминланганлигидадир. Жиноят ишлари юритувининг айрим амалий қоидалари ва унда қўлланиладиган инсон ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилиш чоралари аста-секин конституциявий принциплар, ҳуқуқ ва эркинликларда ўзининг меъёрий ифодасини топди. Жиноят-процессуал кодексида идоравий амалий “ишланмалар” ва айрим конституциявий қоидалар жиноят процесси принципларига, қатъий алгоритмлаштирилган процессуал ҳаракатлар ва тартиб-таомилларга сингдирилди. Шу билан бирга, у доимий ва мақсадли равишда ҳозирги ҳолатига қадар ривожланди⁶. Процессуал инструментларнинг асосий камчиликлари – ҳаддан ташқари стандартлаш ва бу билан боғлиқ бўлган танқидий аҳамиятга эга бўлган тез-тез кечикиш, шунингдек, айблов томонидан суд жараёни иштирокчиларининг ҳаракатлари/кўрсатмаларига дастлаб матнда назарда тутилган нотўғри муносабат эди.

Терговдан фарқли ўлароқ, тезкор-қидирув инструментларнинг генезиси кўпроқ эркин ва ижодий йўлдан борган. Шаблон ва стереотип бўлмаган, балки максимал даражада ўзгарувчан, яширин, ҳужумкор, шу сабабли жиноят процессини айбдорларни аниқлаш ва жиноятларни фош этиш учун зарур бўлган маълумотлар билан таъминлайдиган ишончли ахборотни олишнинг янада тезкор, таъсирчан ва самарали усулларни қўллайди. Баъзан уларнинг далилий аҳамиятига зарар етказиб, бу айрим ҳолатларда ҳали ҳам прагматик деб ҳисобланиши мумкин. Тезкор-қидирув инструментларининг устувор йўналишлари маълумотларни олишнинг тезлиги, махфийлиги ва унинг бенуқсон ишончилиги нуқтаи назаридан тезкорлик эди.

Тезкор қидирув инструментларнинг асосий афзаллиги ҳар доим тез ва ностандарт, ишончли маълумотларни олиш ҳамда улардан фойдаланиш имконияти бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Бу, шубҳасиз, тергов йўли билан олиш имконсиз бўлгани учун маълумотнинг умуман йўқлигидан кўра яхшироқ ҳисобланади. Процессуал бўлмаган, аммо ҳақиқий маълумотдан исботлаш жараёнида фойдаланиб бўлмайди, бироқ у билан процессуал

⁶ Тамбовцев А.И., Павличенко Н.В. Эволюция оперативно-розыскных мероприятий: монография /— Москва: Академия управления МВД России, 2021. — С 12.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

бўлмаган тарзда ишлаш мумкин: текшириш, таҳлил қилиш, мантикий операцияларни бажариш, хулосалар чиқариш, унга асосланиб далилларнинг бошқа манбаларини излаш ва натижада процессуал маълумотни, яъни далилларни олиш мумкин.

Шу билан бирга, классик қидирув амалда мавжуд бўлиб ва функционал жиҳатдан ривожланиб, жиноят процессини зарур маълумотлар ва ҳаракатлар билан таъминлаб келган. Яқин вақтгача амалда нафақат норматив-ҳуқуқий жиҳатдан, балки умуман бирон-бир ҳуқуқий тартибга солувчи ҳужжат бўлмаган. Бу эса тезкор-қидирув инструментларнинг умум эътироф этилган асосий камчиликлари, яъни инструментларнинг ҳуқуқий ноаниқлиги, асослар ва шартларнинг мунозаралилиги, олинган натижаларнинг далил сифатида эътироф этиш учун етарли эмаслиги ва баъзан уларни судга тақдим этишнинг объектив имконияти йўқлиги тезкор маълумотга нисбатан фуқароларнинг салбий муносабати шаклланишига таъсир кўрсатди. Афсуски, бу ҳозирги кунгача сақланиб қолмоқда.

XIX ва XX асрларда иккала (жиноят-процессуал ва тезкор-қидирув) инструментларнинг асосий тушунчалари амалда шаклланди. Уларнинг кейинги ривожланиши энди шиддатли радикал-инқилобий эмас, балки нисбатан секин изчил-тадрижий характерга эга бўлиб, жамиятда содир бўлаётган сиёсат, давлат тузилиши, иқтисодиёт, саноат ва ижтимоий технологиялар, ҳуқуқшунослик, ижтимоий соҳа ва бошқа соҳалардаги прогрессив ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, улар ўзгариб, ўз атрофидаги дунёни ўзгартирди ва тезкор-қидирув маълумотларини олиш ва қайд этиш усуллари ўз вақтида адекват ўзгартиришни талаб қилди.

XX асрда соҳа олимлари томонидан процессуал ҳамда тезкор-қидирув инструментларни такомиллаштириш бўйича, айниқса маълумот йиғиш ва уни судга тақдим этиш соҳасида, бир неча бор уринишлар амалга оширилган. Кўриб чиқиладиган масала доирасида уларнинг энг эътиборга молик жиҳатларига тўхталамиз.

1922 йилдаёқ А.Волмер томонидан полиция иши самарадорлигини оширишнинг ҳозирги вақтгача ўз долзарблигини йўқотмаган концептуал

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

принциплари шакллантирилди⁷. Суд процессини соддалаштириш, тергов муддатларини қисқартириш, жинойт ишларини юритиш таннархини пасайтириш ва бошқалар бўйича қизиқарли ва фаразий жиҳатдан истиқболли универсал таклифлар орасида фақат тезкор-қидирув компоненти – тезкор йўллар билан олинган маълумотни бевосита судга тақдим этишга тааллуқли янгилик таклиф этилди. Бу билан жинойт ишини тергов қилишга хос бўлган “бюрократик кўп босқичли” ва узоқ давом этиши бартараф этилиб, судга тезкор материалларнинг далилий аҳамиятига бевосита баҳо бериш ва кейинчалик қарор қабул қилиш ҳуқуқини берган бўлар эди. Фикримизча, ушбу ташаббусни айнан тезкор-қидирув инструментларини сифат жиҳатидан яхшилашга, янада кўпроқ тезкорлик ва “далилий қиймат” беришга уриниш сифатида кўриб чиқиш мумкин. Афсуски, ҳозирги кунга қадар Ўзбекистон ҳуқуқий тизими бу ғояни амалга оширмади. Бу ғоя кенг қамровли бўлмаса-да, Европа ва Америкада қисман амалга оширилди. Бунинг сабаблари, шубҳасиз, Совет Иттифоқида ушбу инновацион ва оқилона таклифнинг номаълум табиати, шунингдек, Ғарб ва Совет Иттифоқининг суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимларининг объектив фарқи, шунингдек, мамлакатнинг юқори раҳбариятининг шахсий сиёсий амбициялари ва Ғарбдан ҳар қандай, ҳатто прогрессив ва истиқболда фойдали тушунчаларни олишни истамаслик бўлиши мумкин.

Россия мисолида ҳам шундай, яъни XX асрнинг 70 йилларида Совет Иттифоқида ҳуқуқшунос олимлар А.В.Дулов ва П.Д.Нестеренко тергов ҳаракати ва тезкор-қидирув тадбирларининг универсал мажмуи – “тактик эксперимент”ни қонунда мустаҳкамлашнинг қизиқарли инновацион ғоясини таклиф қилдилар. Унинг моҳияти яширин, лекин шу билан бирга, гумон қилинувчининг кутилаётган хатти-ҳаракатларини кузатиб боришдан иборат эди⁸. Аслида улар томонидан тергов эксперименти, тезкор эксперимент ва кузатувнинг функционал-ҳуқуқий симбиози, уларга хос барча афзалликлар –

⁷ Carte G.E., Carte E.H. Police reform in the United States: The era of August Vollmer, 1905–1932. Berkeley: University of California Press, 1975. P. 56–57; Свон Р.Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. Научное издание / под общ. ред. В.П.Сальникова. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет МВД России, издательство «Алетейя», 2000. – С 23.

⁸ Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. Минск, 1971. – С. 210–231.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

махфийлик, тезкорлик, процедура ва якуний юқори далилий салоҳият таклиф қилинган. Гарчи бу ташаббус бизга номаълум сабабларга кўра амалга оширилмаган бўлса-да, таклифнинг ўзи совет ҳуқуқни қўлловчилар томонидан умумий жиноий суд ишларини юритишнинг таркибий қисми сифатида тезкор-қидирув инструментларини оптималлаштиришга доимий уринишларини яққол намоёниш этади.

Бундан ташқари, XX аср охири – XXI аср бошларидаги тезкор-қидирув инструментлари муаммоси бўйича кўплаб диссертация тадқиқотларида ҳимояга олиб чиқиладиган қоидалар ва тегишли мавзудаги илмий ишлар ҳам ушбу инструментларни янгилаш, оптималлаштириш ва такомиллаштиришга қаратилган назарий уринишлар сифатида эътироф этилиши лозим.

Ушбу фаолият йўналишини ислоҳ қилишнинг объектив заруриятига қарамай, қонун чиқарувчи орган тезкор-қидирув қонунчилигига фақат қисман ўзгартиришлар киритиш билан чекланиб, тезкор-қидирув инструментларини қўллаш ва улардан фойдаланишни тубдан такомиллаштириш масалаларини кейинга қолдирмоқда. Бу қоидадан истисно сифатида “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунига (14-м.) киритилган ўзгартиришни кўрсатиш мумкин. Унга кўра тезкор-қидирув тадбирлари ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилган ҳолда, шу жумладан кибермаконда ва (ёки) унинг имкониятларидан фойдаланилган ҳолда ўтказилиши мумкин⁹.

Шуни эътироф этиш керакки, МДХга аъзо бир қатор давлатлар тезкор-қидирув фаолиятининг фундаментал ҳуқуқий асосларида Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунининг тўлиқ аналогига эга бўлиб, янада замонавий қадамлар ташлашга қарор қилдилар ва тезкор-қидирув ва жиноят-процессуал қонунчилигини ислоҳ қилдилар, улар жиноятчиларни фош этувчи маълумотларни олишни оптималлаштиришга ва уларни жиноят процессига жорий этиш тартибини соддалаштиришга қаратилган. Бу биринчи навбатда, Беларусь Республикаси ва Қозғистон Республикасига тегишли.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни / <https://www.lex.uz/uz/docs/2107763>

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

Юқоридаги фикрлар шундан далолат берадики, тезкор-қидирув тадбирлари – объектив воқеликнинг ўзгаришига қараб такомиллаштирилиши ва трансформацияланиши лозим бўлган жонли материядир. Ушбу қарашни илгари суриш учун энг муҳим ҳолат ва асос шунда-ки, тезкор-қидирув инструментларининг генезиси қандайдир универсал характердаги бир қатор тезкор-қидирув тадбирларини яратиш ва “қуроллантириш” учун қабул қилиш билан тугамади, балки ҳозирги кунгача давом этмоқда. Бу илмий-техник тараққиёт, жамият, ҳуқуқий муносабатлар ва бошқаларнинг эволюцион ва инқилобий ўзгаришлари билан боғлиқ. Бир қатор олимларининг турли соҳалардаги тадқиқотлари тезкор-қидирув инструментларининг генезиси ва истиқболларига бўлган барча қизиқишларнинг тўхтовсиз давом этаётганлигидан яққол далолат беради¹⁰.

Кейинги мулоҳазаларни олдиндан ўйлаб, тезкор-қидирув инструментларининг генезиси, истиқболлари, тенденциялари ва уларни янада ривожлантириш йўналишларини ҳуқуқшунос олимларимиз чуқур, ҳар томонлама таҳлил қилишганлигини мамнуният билан қайд этамиз. Бироқ, шунга қарамай, ушбу муаммонинг ҳали ҳам нисбатан тугалланмаганлигини ва бу соҳада кейинги изланишлар олиб бориш мумкинлигини таъкидлаш жоиз, деб ҳисоблаймиз.

Ҳар қандай инструмент каби, қидирув тўсатдан ёки йўқ жойдан пайдо бўлмаган. Балки аста-секин маълумот олишнинг ҳиссий ва коммуникатив усуллари асосида яратилган. Жамият ва технологияларнинг ривожланиши билан энг оқилона ва ушбу фаолият турининг асосий, яъни тез, очик, афсона

¹⁰ *Хамдамов А.А.* Теоретические, правовые и организационно-тактические основы борьбы с хищениями чужого имущества, совершаемыми организованными группами: Дис. ... докт. юрид. наук. – Тошкент: Академия МВД Республики Узбекистан, 2009. – 519 с.; *Гордеев С.Н.* Тергов ва суддан яшириниб юрган шахсларнинг қидирувини такомиллаштириш (ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларининг материаллари бўйича): Юрид. фан. бўйича фал. д-ри (PhD) дис. автореф. – Т., 2018. – 49 б.; *Каримов В.* Тезкор-қидирув фаолиятида қонунийликни таъминлаш механизмини такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри (DSc) дис. – Т., 2018. – 331 б.; *Рахимхўжаев Р.Н.* Ички ишлар органлари томонидан тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишни ҳуқуқий таъминлашни такомиллаштириш: Юрид. фан. бўйича фал. д-ри (PhD) дис.– Т., 2018. – 40-б.; *Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке: монография / С.И.Захарцев, Ю.Ю.Игнащенков, В.П.Сальников.* Москва: Норма, 2015. 400 с.; *Осипенко А.Л.* Сетевая компьютерная преступность: теория и практика борьбы: монография. Омск: Омская акад. МВД России, 2009. 479 с.; *Чечетин А.Е.* Обеспечение прав личности при проведении оперативно-розыскных мероприятий: монография. Санкт-Петербург: СПбУ МВД России, 2016. 232 с.; и др.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

асосида ёки тўлиқ яширин маълумотларни олиш мақсадига максимал даражада самарали эришиш учун маданийлаштирилган. У тўлалигича объектив ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-ҳуқуқий, техник ва шу каби узоқ вақт давом этган воқеликларга асосланган бўлиб, уларнинг намоён бўлишларини ўзида жамлаган.

2012 йилда қабул қилинган “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун жамиятга янги тезкор-қидирув инструментларини “совға” қилмади, балки фақат юридик жиҳатдан мустаҳкамлади ва шу билан бирга ўша вақтга қадар шакллланган тезкор-қидирув тадбирларининг якуний рўйхатини норматив-ҳуқуқий тарзда амалиётга имплементация қилди. Бу тадбирлар тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини ҳал этиш учун аллақачон узоқ вақтдан бери муваффақиятли ўтказиб келинаётган эди. Бироқ вақт объектив равишда жамиятни нафақат рўйхатнинг ўзига, балки тезкор-қидирув тадбирларининг функционал таркибий қисмига ҳам ҳаётнинг деярли барча жабҳаларидаги ўзгаришларга мувофиқ тузатишлар киритишга мажбур қилди.

“Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуннинг кучга кириши нафақат тезкор-қидирув фаолиятини, хусусан, тезкор-қидирув тадбирларини қонунийлаштирди, балки тезкор-қидирув фаолияти соҳасидаги илгари, 50 йилларнинг охири ва 60 йилларнинг бошларида бошланган индивидуал, биринчи илмий изланишларни ҳам тўғри тарзда фаоллаштирди. Ушбу соҳадаги кейинги энг муҳим, жумладан, қонунда мустаҳкамланган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишнинг моҳияти, ташкилий-ҳуқуқий, психологик, техник ва бошқа жиҳатларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар силсиласини бошлаб берди. Тадқиқотчилар у ёки бу тезкор-қидирув тадбирининг генезисини ретроспектив таҳлил қилиб, уларнинг вужудга келишидан то ҳозирги ҳолатига қадар шаклланиш ва ривожланиш тарихини кўриб чиқиб, уларнинг замонавийликка когнитив мувофиқлигини, яъни тадқиқот ўтказиш вақтини, кейинчалик оптималлаштириш имкониятлари ва йўналишларини ўргандилар.

Умуман тезкор-қидирув фаолияти назариясининг концептуал асослари, тезкор-қидирув тадбирларини методологик, ташкилий-тактик, ҳуқуқий, техник, ахборот, психологик ва бошқалар билан таъминлаш, хусусан тезкор-

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

кидирув инструментлари сифатида ишлаб чиқилган ва XX асрнинг иккинчи ярмидаги тезкор-кидирув фаолияти асосчилари – А.А.Хамдамов, Т.Р.Саитбаев, В.Каримов, А.А.Алексеев, А.Ф.Волинский, Д.В.Гребелский, В.В.Дюков, Г.К.Синилов, А.Г.Лекар, Е.А.Лукашев, В.А.Митрофанов, С.С.Овчинский ва бошқаларнинг монографик асарларида тақдим этилган бўлиб, бу “Тезкор-кидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун қабул қилинишидан анча олдин бўлган.

Бу эса давлатда тезкор-кидирув фаолияти ва тезкор-кидирув тадбирларининг ижтимоий-ҳуқуқий институти юридик жиҳатдан тан олинисидан, ушбу ижтимоий муносабатларни норматив-ҳуқуқи тартибга солишнинг мавжудлиги ва тўлиқлигидан қатъи назар, унинг ажралмас таркибий қисми сифатида объектив мавжудлигини яққол тасдиқлади. Қонун нормаларида расмий равишда тезкор-кидирув инструментлари амалда мавжуд эди. Ушбу ижтимоий-ҳуқуқий ҳодисани қуйидаги фикрлар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, ҳуқуқ иккиламчи тузилма сифатида – “асос – механизм” дуалистик ижтимоий шаклланишнинг “механизми” сифатида ҳар доим натижадир ва объектив равишда сабаб – “асос”га боғлиқ бўлади. Асос механизмни белгилайди, механизм эса нафақат асосни акс эттиради ва мустаҳкамлайди, балки унинг ривожланиши учун норматив-ҳуқуқий жиҳатдан шароит яратади¹¹. Тезкор-кидирув муносабатлари бу қоида (аксиома)дан мустасно эмас, шунинг учун уларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши ҳар доим ижтимоий муносабатларнинг доимий ривожланишининг озми-кўпми кечиккан оқибати бўлади. Яъни бу ўринда қадимги ҳуқуқшуносларнинг: “Per varios actus, legem experiential facit – кўп ҳаракатлар орқали тажриба ҳуқуқни яратади (яъни, ҳуқуқни тажриба яратади)”¹² деган қоидаси (аксиомаси)да ифодаланган энг доно қарашларининг амалга оширилиши яққол кўзга ташланади. Амалий ҳуқуқни қўллаш амалиёти вақт ўтиши билан ҳуқуқий нормаларга айланди;

¹¹ Электронная библиотека ИФ РАН «Новая философская энциклопедия» Базис и надстройка. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHad6abc624895ad21e87aad>

¹² Латинско-русский словарь юридических терминов и выражений для специалистов и переводчиков английского языка / автор-составитель М. Гамзатов. СанктПетербург: изд-во С.-Петерб. ун-та, 2002. С. 320 (508 с.).

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

иккинчидан, тезкор-қидирув фаолияти узоқ вақт давомида мустақил бўлмаганлиги учун ҳуқуқий тартибга солинишини талаб этмаган, балки жиноят-процессуал кодексида аллақачон тартибга солинган жиноят процессининг таркибий, қолаверса, ёрдамчи қисми ҳисобланган;

учинчидан, ушбу кўп асрлик муносабатларга хос бўлган, ҳуқуқни муҳофаза қилиш вазифаларини ҳал қилишда муайян тактик устунликлар берадиган анъанавий махфийликни ҳисобга олган ҳолда, давлат ўзининг ваколатли органлари ва мансабдор шахслари тимсолида қонун даражасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш орқали уларни ошкор қилишга шошилмади. Бу кейинчалик кенг кўламли танқидий ва ноҳолис муҳокамалар, қоралашлар, ҳужумлар, камситиш ва тақиқлашга уринишларни келтириб чиқариши кутилган ва олдиндан маълум эди. Бу аслида “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун эълон қилинганидан сўнг дарҳол содир бўлди ва ҳозиргача давом этмоқда.

2012 йилда тезкор-қидирув тадбирлари рўйхати қонунчилик даражасида мустаҳкамланганидан буён алоҳида тезкор-қидирув тадбирлари бўйича комплекс тадқиқотлар ўтказилмоқда (Ж.Махкамов, Х.Ш.Якубов, Ш.Саидов ва бошқалар).

Ушбу муаммонинг фундаментал асослари ва тезкор-қидирув тадбирлари моҳияти ҳақидаги назарий қарашлар А.А.Хамдамов, Т.Р.Саитбаев, В.Каримов, С.Н.Гордеев, Р.Н.Рахимхўжаев, В.М.Атмажитов, В.Г.Бобров, Н.С.Железняк, Ю.Ф.Кваша, А.Е.Чечетин, А.Ю.Шумилов ва бошқа олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Диссертация тадқиқоти тезкор қиритиш тезкор-қидирув тадбирини ўтказиш тактикаси бўйича амалга оширилган бўлиб, ҳозирги кунда бошқа тадбирларни ўтказиш тактикаси ҳам тадқиқ этилмоқда. Бироқ тезкор-қидирув тадбирларининг турли, яъни психологик, техник, ахборот ва бошқа жиҳатлари бўйича илмий изланишлар олиб борилмаган. Бу эса тезкор-қидирув тадбирлари институтининг замонавий илмий тушунчаси ва функционал-ҳуқуқий ҳолатини тўлиқ шакллантириш имконини бермайди. Барча тадқиқотларнинг натижалари, шубҳасиз, тезкор-қидирув фаолияти фанида, аниқ тезкор-қидирув тадбирларининг моҳиятини билиш, асосий назарий

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

тушунчаларини синтез қилиш, хужжатлаштириш, тадбирга тайёргарлик кўриш, ўтказиш ва натижаларини расмийлаштиришнинг энг самарали алгоритмини аниқлаш, шунингдек, ушбу тезкор-қидирув инструментининг бошқа хусусиятларини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

Бироқ, тан олиш керак-ки, ҳар қандай инструмент “объектга таъсир кўрсатишнинг мақсадли воситаси”¹³ сифатида, айниқса, бундай ноёб тор ихтисослашган тезкор-қидирув инструментлари мавжуд воқеликнинг инъикоси бўлиб, унинг (инструментнинг) ҳукукий, техник, психологик ва бошқа замонавий ютуқлар ва технологияларга мувофиқлигини ҳамда жамият ва шахс фаолиятининг ҳозирги вақтда долзарб соҳаларини билиш қобилиятини кўрсатади.

Гарчи унинг асосида ахборотни олишнинг фақат иккита (технологияларга алоқаси йўқдек туюлса-да) усули – ҳиссий идрок этиш ва коммуникатив бўлишига қарамай, тезкор-қидирув инструментлари жамият ҳаётининг муайян тарихий давридаги технологиялар ва ютуқларнинг ушбу ҳаётнинг маълум жиҳатларини билиш ёки уларга таъсир кўрсатиш воситасига (механизм, алгоритм, методика ва ҳ.к.) қандайдир амалий моддий-техник ва функционал-ҳукукий мужассамлашувидир. Демак, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, технологик ва бошқа кўплаб воқеликларнинг объектив ўзгариши билан билиш инструментларини мутаносиб, мос равишда ўзгартириш, уларни ўзгарган ёки ҳатто янгидан пайдо бўлган шароитлар ва талабларга мослаштириш зарурати пайдо бўлади.

Бошқача қилиб айтганда, XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида бир неча ўн йилликлар давомида шиддат билан ва тубдан ўзгарган замонавий жамият ва алоҳида шахс ҳаётининг формати, суръати, ҳукукий муҳити, ахлоқи, қадриятлари, техник жиҳозланиши ва шу кабилар мавжуд тезкор-қидирув инструментларининг воситалари ва усуллари мажмуасидаги таъсирчанлиги ва самарадорлигига объектив таъсир кўрсатади. Бизнинг хоҳишларимиздан қатъи назар, уни ўз вақтида янгилаш, мослаштириш, тўлдириш ва, эҳтимол, “ҳисобдан чиқариш”, фойдаланишдан воз кечишни

¹³<https://ru.wikipedia.org/wiki/Инструмент>

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

талаб қилади. Масалан, техника тараққиёти симли телефонни вужудга келтирди, қидирув эса унинг абонентлар сўзлашувини назорат қилиш (эшитиш) имконияти каби техник хусусиятини ишга солди. Шундай қилиб, “Телефон сўзлашувларини эшитиб туриш” тезкор-қидирув тадбири пайдо бўлди. Ўша пайтда у ҳали расмий номга эга эмас эди. Аммо кейинги тараққиёт туфайли жамиятнинг деярли ҳамма жойда стационар (симли) телефонлардан фойдаланишдан воз кечиши ва мобил симсиз алоқага ва матнли мулоқотга (SMS) оммавий равишда ўтиш айнан стационар симли ва қисман – мобил (уяли) телефон аппаратларига тааллуқли қисмида “Телефон сўзлашувларини эшитиб туриш” тезкор-қидирув тадбирларининг долзарблигини жиддий шубҳа остига қўйди. Шу билан бирга, “Абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олиш” тезкор-қидирув тадбирларининг долзарблиги ва аҳамиятини кучайтирди.

Айрим тезкор-қидирув тадбирларининг ўз аҳамиятини йўқотиши ва тезкор-қидирув тадбирларини қайта кўриб чиқиш заруратининг янада ёрқин мисоли одамларнинг почта (хатлар) орқали мулоқотни деярли тўхтатиши ва арзон ва тезкор онлайн алоқа хизматларига ўтишидир. Бундай шароитда “Почта, курьерлик жўнатмалари ва телеграф хабарларини назорат қилиш” тезкор-қидирув тадбири, перлюстрация¹⁴ қисми – матн мазмуни билан яширинча танишиш, бундан 20-30 йил олдин ҳам долзарб ва мақсадга мувофиқ бўлган, бугунги кунда, айниқса, посилка ва бандеролларнинг ашёвий мазмунини эмас, балки айнан хатлар матнини назорат қилиш нуқтаи назаридан биров ибтидоий кўринади.

Функционал “ўхшашлик” ва фойдаланиш амалиёти туфайли Жиноят-ижроия кодексига (79-м.) кўра “Маҳкумларнинг ёзишмалари” ҳозирга қадар фаол қўлланиладиган маҳкумлар ёзишмаларини цензура қилиш амалиёти муайян баҳс-мунозараларни келтириб чиқариши мумкин. Бироқ, унинг кўриб

¹⁴ Перлюстрация (лот. perlustro – кўриб чикаман) – жўнатувчи ва/ёки қабул қилувчидан яширинча амалга ошириладиган шахсий жўнатиладиган хат-хабарларни кўриб чиқиш. Ошкора эълон қилинган ҳарбий цензурадан фарқли ўларок, перлюстрация ҳар доим яширинча амалга оширилади. Шунингдек, перлюстрацияни муайян жўнатувчилар ёки олувчиларнинг хабарларини қонуний ва белгиланган тартибда рухсат этилган тарзда кўздан кечиришдан фарқлаш лозим. Дастлаб “перлюстрация” тушунчаси фақат почта ёзишмаларига тегишли эди, аммо сўнгги пайтларда телеграфдан электрон почтагача бўлган бошқа ҳужжатли алоқа воситаларига нисбатан ҳам ишлатилмоқда URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Перлюстрация>

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th February, 2025

чиқилаётган тезкор-қидирув тадбирларидан тубдан фарқ қиладиган белгиланиши, мақсадли йўналиши ва ҳуқуқий мақомини таъкидлаш лозим¹⁵. Хулоса қилиб айтганда, тезкор-қидирув тадбирлари илмий билиш объекти сифатида, шунингдек, амалий маънода – тезкор-қидирув фаолиятининг инструменти сифатида ушбу иборанинг замонавий тушунчасида фақат XX асрнинг охирида шаклланган деган хулосага келиш мумкин. Шу билан бирга, назарий жиҳатдан тезкор-қидирув тадбирларининг тушунчаси, моҳияти ва мазмуни, уларни тезкор-қидирув фаолияти усулларида, шунингдек, ҳаракат ва чоралардан фарқлаш бўйича баҳслар ҳанузгача давом этмоқда. Бундан ташқари, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, технологик ва бошқа кўплаб воқеликларнинг объектив ўзгаришлари натижасида юзага келадиган тезкор-қидирув тадбирларининг эволюцияси доимий жараёндир. Биз бунини тадқиқотимизнинг кейинги параграфлари доирасида исботлаймиз.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг жиноят-ижроия кодекси // <https://lex.uz/docs/163629>.